

Wat mogen academici zeggen? En wat moeten ze zeggen?

Philippe Van Parijs *

Deze bijdrage¹ is een selectieve synthese, met persoonlijke conclusies, van een aantal referaten die gehouden werden tijdens het *Third Ethical Forum*, dat door de Universitaire Stichting op 25 november in Brussel georganiseerd werd. Het forum had als algemeen thema: ‘Are we free to speak out? On the rights and responsibilities of academics in the public debate’.

‘Als academici deelnemen aan publieke debatten, zijn er dan grenzen aan hun vrije meningsuiting die verder gaan dan wat geldt voor alle burgers? Indien dat zo is, wie moet er dan voor zorgen dat die grenzen worden geëerbiedigd, en hoe moet dat worden gedaan? Hebben academici de plicht gebruik te maken van het recht op vrije meningsuiting? Als dat het geval is, hoe moeten zij dat dan doen? En hoe moet het gebruik maken van deze vrijheid worden aangemoedigd?’

Dat zijn de vragen die aan de deelnemers werden voorgelegd. In deze bijdrage zal ik kort ingaan op de felle discussie die zich ontspon. Ik zal dat doen aan de hand van vijf mogelijke gevaren die de vrije meningsuiting van academici bedreigen. Ik geef ook vijf mogelijke interpretaties van wat het betekent om op een verantwoordelijke manier van deze vrijheid gebruik te maken. Ten slotte zal ik nog enige implicaties aangeven met betrekking tot de rol van respectievelijk de academische overheden en de academische gemeenschap.

I. Vrijuit spreken

1. Juridische beperkingen

Een discussie over onze vrijheid van meningsuiting *als academici* kan niet los gezien worden van ons grondwettelijk recht *als burgers* om vrijuit te spreken. Dat laatste is nergens een absoluut recht. In Europa is het zelfs minder absoluut dan, bijvoorbeeld, onder het *First Amendment* van de Amerikaanse grondwet. Artikel 10.2 van het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (EVRM) stipuleert ‘Daar de uitoefening van deze vrijheden plichten en verantwoordelijkheden met zich brengt, kan zij worden onderworpen aan bepaalde formaliteiten, voorwaarden, beperkingen of sancties, die bij de wet zijn voorzien en die in een democratische samenleving noodzakelijk zijn in het belang van de nationale veiligheid, territoriale integriteit of openbare veiligheid, het voorkomen van wanordelijkheden of de goede zeden, de bescherming van de goede naam of de rechten van de anderen, om de verspreiding van vertrouwelijke mededelingen te voorkomen of om het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht te waarborgen’.

Een aantal deelnemers aan het forum – in het bijzonder Paul Cliteur en Matthias Storme – bleken erg bezorgd te zijn over het feit dat het huidige wettelijk kader een interpretatie toelaat die het recht van de burgers op vrije meningsuiting enger zou kunnen opvatten dan wat de bedoeling is. Ik geef vier voorbeelden.

* Philippe VAN PARIJS is gewoon hoogleraar en verantwoordelijke van de Chaire Hoover d'éthique économique et sociale aan de UCL en *visiting professor* aan het department filosofie van de Harvard University. Email: Vanparijs@etes.ucl.ac.be

Laten knabbelen aan onze vrijheid? Iedereen zal grif toegeven dat het recht van de burger op vrije meningsuiting ingeperkt kan worden in de mate dat zulks nodig is om een beperkte reeks fundamentele burgerrechten te beschermen, het recht op vrije meningsuiting inbegrepen. Maar dreigt er geen gevaar als deze juridische beperking uitgebreid wordt tot het groter geheel van rechten die vastgelegd zijn in het Handvest van de grondrechten in de Europese grondwet – met inbegrip bijvoorbeeld van het recht op betaald verlof? Zal, zoals Matthias Storme vreest, de zogenaamde antimisbruikbepaling bijvoorbeeld niet gemakkelijk ingeroepen worden als iemand gebruik wil maken van zijn of haar recht op vrije meningsuiting om een van die bepaalde rechten in vraag te stellen – en er dus een bedreiging voor te vormen?

Godslastering? Moet het strafbaar stellen van godslastering, wat in sommige rechtssystemen nog het geval is, worden beschouwd als een onschuldig overblijfsel uit vroegere tijden dat wel snel in de vergeethoek zal geraken of bestaat het gevaar – zoals Paul Cliteur in zijn bijdrage aangeeft, op basis van recente uitspraken van de Nederlandse minister van Justitie – dat het verbod op godslastering zo ruim geïnterpreteerd zal kunnen worden dat elke kritische benadering van een godsdienst een riskante onderneming wordt?

Laster verspreiden over hele groepen? Iedereen is het erover eens dat valse schadelijke geruchten verspreiden over individuen bij wet strafbaar moet zijn. Maar moet het verbod op laster en smaad worden uitgebreid tot onjuiste uitspraken over hele groepen, zoals bijvoorbeeld moslims, homo's en lesbiennes, Duitsers? Sommigen vinden van niet.

Hatelijkheden? Aanzetten tot (individueel) geweld is ontegensprekelijk een strafbaar feit, zoals ook geweldpleging zelf. Maar moet het inperken van de vrije meningsuiting ook uitgebreid worden tot de uitdrukking van die emotie die ieder mens af en toe wel eens in zich voelt opkomen, namelijk haat? Uit de erkenning dat haat (zelfs voor wie men de grootste afkeer heeft) een ondeugd is, volgt nog niet dat het spuien van hatelijkheden verboden moet worden.

2. Geweld door privé-personen

Als we het hebben over het recht op vrije meningsuiting van academici (of eigenlijk van om het even wie), dan moeten wij ons niet al te zeer blind staren op wat de formele regels ons toelaten te zeggen. Het formele recht van iemand om zijn of haar mening te zeggen is heel belangrijk, maar het kan niet op tegen de feitelijke vrijheid om dit te kunnen doen.

Een bepaald aspect van deze kloof, door Paul Cliteur krachtig verwoord, toont zich zodra de staat het monopolie verliest op het gebruik van geweld. Vijftien jaar geleden wees een Servische collega mij erop dat de grondwettelijk gewaarborgde persvrijheid in zijn land een lachertje was, niet omdat er intimidatie was vanwege de politie of staatsambtenaren, maar omdat dezen de lokalen van de dissidente kranten niet afdoende konden beschermen tegen brandstichting en plundering door straatbendes. In dezelfde zin maakt ook Paul Cliteur er zich grote zorgen over dat de Nederlandse regering het monopolie op geweld vanwege de staat over zijn grondgebied ziet afkalven. Het feit dat er geen afdoende bescherming tegen agressie geboden kan worden aan 'publieke' intellectuelen, zoals Theo Van Gogh of hemzelf, vormt een veel grotere bedreiging voor het recht op vrije meningsuiting dan zelfs de meest drastische poging om haar met juridische middelen in te perken. Zelfcensuur die ingegeven wordt door angst voor fysiek geweld vanwege medeburgers werkt niet minder efficiënt dan censuur door de staat: in beide gevallen kunnen minder dingen worden gezegd.

Onnodig te zeggen dat, zodra de bedreigingen niet alleen meer gericht worden aan een handvol publieke dissidenten of provocateurs op zoek naar publiciteit, maar ook aan andere mensen, dat het waarborgen van de veiligheid van wie voor zijn mening opkomt – of het nu academici zijn of niet – een torenhoge kost met zich mee zal brengen, tenzij men kan steunen op een door een breed draagvlak gedeeld ethos van wederzijds vertrouwen. Als het een vanzelfsprekendheid blijft of

wordt dat men respect moet kunnen opbrengen voor zelfs die meningen waarvoor men de diepste afkeer voelt, dan zal dat meer kostenbesparend zijn dan de politiemacht op te voeren tot een nooit eerder gezien niveau.

3. De macht van het geld

In de meeste domeinen is de grootste bedreiging voor de academische vrijheid van meningsuiting niet de angst voor juridische acties of de mogelijkheid van geweldpleging door individuen, maar de macht die wordt uitgeoefend door diegenen die de controle hebben over de materiële bronnen en over de carrièrekansen. Zoals andere collega's aangehaald hebben, doen academici vaak aan zelf-censuur uit vrees voor economische sancties. Daarbij gaat het ook over de gemiste materiële voordelen die ze wellicht hadden genoten als ze hun mond hadden gehouden of de juiste dingen hadden gezegd.

Sommige van deze sancties liggen in de handen van politieke ambtenaren die over heel wat macht beschikken om naar eigen goeddunken te beslissen of onderzoekskredieten of andere financiële middelen al dan niet zullen worden toegekend of hernieuwd. Andere maatregelen liggen in handen van privé-financiers. Farmaceutische firma's bijvoorbeeld, of de olie-industrie, kunnen een sterk wisselende graad van generositeit ten toon spreiden als het gaat om gulle uitnodigingen voor individuele academici, om rijkelijk vergoede consultancy-contracten, of om het sponsoren van evenementen, van onderzoeksprojecten of van de onderzoekscentra. Alles hangt ervan af in welke mate deze privé-sponsors de publieke uitspraken van de academici appreciëren – of erdoor in hun wijk geschoten zijn. Laten wij het maar eerlijk toegeven: de waarheid wat geweld aandoen wordt evenzeer ingegeven door onze drang om het overbodige binnen te halen als door onze angst om het broodnodige te verliezen.

Soms is het ook zo dat diegenen die de economische macht in handen hebben een niet zo duidelijk te identificeren groep zijn. De sancties zijn

er echter niet minder reëel om, en niet minder bedreigend voor de vrijheid van meningsuiting. Sommige academici worden er daarom toe verleid om maar te zeggen wat het grote publiek graag wil horen, omdat zij lonken naar royalties die in de buurt komen van wat Lomborg opstrijkt. Anderen daarentegen voelen er eerder voor om de publieke opinie te alarmeren met een anti-Lomborg campagne, in de hoop dat zij daarmee de aanwezige politieke wil om hun research te ondersteunen, wat extra kracht kunnen geven. Herman De Dijn suggereerde dat de bezorgdheid van de regering om het belastinggeld op een 'verantwoorde' manier aan te wenden, er wel eens zou kunnen toe leiden dat er minder financiële middelen zullen gaan naar weinig winstgevendende sectoren als het toekennen van (onderzoeks)beurzen. Daardoor neemt de mogelijkheid van academici af om tussen te komen in kwesties van openbaar belang die rechtstreeks met hun onderzoeksdomein te maken hebben. De vraag is niet of de zorg om het algemeen belang, met inbegrip van de economische dimensie ervan, terecht een weerslag kan hebben op de betoelaging van onderzoek en hoger onderwijs. Natuurlijk is dat zo. De vraag is hoe men kan voorkomen dat de manier waarop de financiering gebeurt, academici ervan afschrikt om, op het moment dat het nodig is, op te komen voor wat – naar hun professionele mening – ontegensprekelijk de waarheid is.

Een element van het antwoord kan niet anders zijn dan dat de financiering zoveel mogelijk moet gebeuren door publieke of private instellingen die uitsluitend als doel hebben het weten om het weten zelf of het algemeen belang op langetermijnperspectief te bevorderen. Een tweede element is dat, om het even wie de financier is, er een maximum aan transparantie moet zijn omtrent de bron, de begunstigers en de voorwaarden. 'Transparantie' is een complexe vereiste. Ze heeft minstens zoveel met de leesbaarheid als met de zichtbaarheid van de verschafte informatie te maken. Ze vraagt ook evenzeer om de bescherming van 'klokkenluiders' als om het controlerecht door openbare ambtenaren. Verder moet men zoveel mogelijk de kans

beperken dat academici uit persoonlijk winstbejag ertoe verleid worden te zeggen wat diegenen die de economische macht in handen hebben – op een zichtbare of minder zichtbare wijze - graag willen horen. Valt er niets iets te zeggen voor de vereiste dat alle academici hun honoraria voor consultancy, lezingen, royalties enzovoort aan hun centrum laten uitbetalen in plaats van aan henzelf? Hoe minder ze persoonlijk te verwachten hebben, hoe minder ze immers onder druk gezet kunnen worden.

4. Censuur vanwege de academische gemeenschap

Naast druk van buitenaf – door wettelijke verplichtingen, persoonlijke intimidatie, economische sancties – kan er ook nog censuur zijn vanwege de academische gemeenschap zelf. Zoals Benoit Frydman aantoonde, kan de academische vrijheid ernstig gehinderd worden door de ‘korpsgeest’. De loyaliteit die men geacht wordt te betonen tegenover het eigen departement of de eigen instelling laat vaak geen afwijkende meningen toe.

Gilbert Eggermont voegde daar nog een specifiek punt aan toe: de loyaliteit die men tegenover de collega’s moet hebben en die min of meer spontaan geïnternaliseerd wordt, kan nog worden versterkt door een proces van vermindering van de ‘cognitieve dissonantie’: wat iemand omwille van het collectieve belang graag wil geloven zal uiteindelijk mee bepalen wat hij of zij zal zeggen (of niet zal zeggen) omdat het een invloed heeft op wat hij of zij echt gelooft.

5. Censuur vanwege specifieke instellingen

Iedereen zal het erover eens zijn dat de verschillende soorten bedreigingen voor de academische vrijheid van meningsuiting die we hierboven aangehaald hebben, onwettig zijn en dat men er zich krachtig moet tegen verzetten. Maar hoe zit het met de volledig transparante en expliciete contractuele verplichtingen die worden opgelegd door specifieke instellingen voor hoger onderwijs waarvan de stichters, inrichters of bestuurders behoren tot een bepaalde religieuze of ideologische over-

tuiging? Ik geef een voorbeeld. In mijn eigen universiteit is er een bepaling (artikel 48 van het *Statut administratif des membres du corps académique de l’Université catholique de Louvain*) die stipuleert dat de professoren ‘het katholieke karakter van de universiteit moeten eerbiedigen’. Het is duidelijk dat deze bepaling zo zou kunnen worden opgevat dat ze een ernstige bedreiging vormt voor de vrije meningsuiting. Maar als dat al ooit zo geweest zou zijn, dan is dat zeker niet langer het geval. Zelfs als men in boeken of artikels aanhaalt welke goede redenen er allemaal zijn om het woordje ‘catholique’ uit de naam van de universiteit weg te laten (Van Parijs 2004), dan nog zal niemand van de (interne) universitaire overheden zich ertoe geroepen voelen te suggereren dat een interne regel in verband met de vrije meningsuiting overtreden werd. De vraag is echter of een dergelijke restrictie op de vrije meningsuiting – of ze nu eng of breed wordt geïnterpreteerd – wel kan volgens de wet.

Matthias Storme gaf in dat verband aan dat er een cruciaal verschil is tussen, bijvoorbeeld, de situatie in Amerika en in België. Indien er in een land een groot aantal universiteiten van verschillende signatuur is, dan zijn de beperkingen die sommige opleggen minder bedreigend voor een individuele academicus. Er is immers veel kans dat, als hij of zij wegens die beperkingen niet in aanmerking kan of wil komen voor een bepaalde job, hij of zij een gelijkwaardige job kan krijgen aan een andere universiteit of in een ander deel van het land. Daar komt nog bij dat het precies uit angst voor hersenvlucht is dat universiteiten er wel zullen voor oppassen om dergelijke restricties op te leggen. Indien er restricties zijn, zullen de universiteiten ze alleszins zeer breed interpreteren. In landen (en zeker in gewesten) waar er veel minder academische opportuniteiten zijn, hebben de universiteiten een keuze aan kandidaten te over. Zij bevinden zich dus in de positie waar zij heel gemakkelijk mensen kunnen aannemen en ontslaan, wat een gevaar betekent voor de academische vrijheid van meningsuiting. Zelfregulering volstaat dus

niet; er is een wettelijk kader nodig. Daarom is Matthias Storme van oordeel dat de Belgische vrije universiteiten aan dezelfde voorwaarden van non-discriminatie zouden moeten voldoen als waren zij publieke instellingen. Op te merken valt dat deze redeneerwijze aan de leden van de vrije universiteiten slechts een contingente bescherming biedt tegen de inperking van hun recht op vrije meningsuiting. Naarmate de internationalisering van het Europese hoger onderwijs vordert en het verschil tussen Europa en Noord-Amerika daardoor op dit gebied kleiner wordt, impliceert deze redeneerwijze dat de Belgische universiteiten juridisch een grotere speelruimte moeten krijgen om zulke restricties op te leggen (terwijl ze er minder en minder zullen voor voelen om dat te doen).

Een verandering die zich tussen 1940 en 1970 in de Verenigde Staten voordeed suggereert een andere, minder contingente manier om de academische vrijheid van meningsuiting te beschermen, wat ook het statuut van de instelling moge zijn. In 1940 nam de American Association of University Professors en de Association of American Colleges een *Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure* aan, dat bepaalt dat 'limitations of academic freedom because of religious or other aims of the institution should be clearly stated in writing at the time of the appointment'. In 1970 werd er nochtans een officiële 'interpretatiecommentaar' aantoe gevoegd: 'Most church-related institutions no longer need or desire departure from the principle of academic freedom implied in the 1949 Statement, and we do not now endorse such a departure'. De reden waarom een afwijking van het principe van de academische vrijheid van meningsuiting geen steun krijgt, moet wel zijn dat er iets is in de opdracht van academici – in wat de maatschappij van hen moet kunnen verwachten – dat in de kaart speelt van hun contractuele vrijheid. Dat brengt ons van de rechten van academici in het publieke debat naar hun verantwoordelijkheden.

II. Verantwoordelijk spreken

1. Ervoor zorgen dat ons collectief krediet niet verspild wordt? Ja, om twee redenen

Tijdens het forum was er een grote eensgezindheid over twee dingen: de deelnemers waren allen gekant tegen een juridische inperking van de academische vrijheid van meningsuiting die verder zou gaan dat wat geldt voor elke burger; tegelijkertijd was iedereen het erover eens dat academici de morele plicht hebben om op een verantwoordelijke manier met deze vrijheid om te gaan. Artikel 40c van het *Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure* stelt dit als volgt: 'College and university teachers are citizens, members of a learned profession, and officers of an educational institution. When they speak or write as citizens, they should be free from institutional censorship or discipline, but their special position in the community imposes special obligations. As scholars and educational officers, they should remember that the public may judge their profession and their institution by their utterances. Hence they should at all times be accurate, should exercise appropriate restraint, should show respect for the opinions of others, and should make every effort to indicate that they are not speaking for the institution'.

Ik denk niet dat er in Europa een dergelijke bepaling bestaat. De *Magna Charta Universitatum* bijvoorbeeld, die in 1988 in Bologna ondertekend werd, komt wel krachtig op voor vrijheid van onderzoek en opleiding als de fundamentele principes van het universitaire leven, maar zegt helemaal niets over de vrijheid van meningsuiting op het publieke forum – en zeker niets over hoe deze vrijheid zou moeten worden uitgeoefend. Wat er ook van zij, de 'special obligations' waarvan sprake in het bovenvermelde artikel 40c komen hoogstwaarschijnlijk wel voor in de reglementen van de meeste van onze universiteiten. Wat mijn eigen universiteit, de UCL, betreft, gaat de eerste zin van het reeds vermelde artikel 48 van het *Statut administratif des membres du corps académique de l'Université catholique de Louvain* als

volgt door: 'Ils [les membres du personnel académique de l'UCL] s'abstiennent de tout acte et de toute manifestation publique d'opinion qui compromettraient l'accomplissement de la mission de l'Université, attenteraient à son renom moral ou porteraient atteinte à la dignité de leur fonction'.

Het idee dat aan beide citaten ten grondslag ligt, kan volgens mij als volgt worden geformuleerd. De waarde die een lekenpubliek aan onze uitspraken hecht, wordt voor een groot deel bepaald door het vertrouwen dat leken stellen in de instelling waartoe wij behoren, in de universiteiten in het algemeen, en in deze specifieke en gerespecteerde manier van spreken die in de westerse beschaving langzamerhand tot ontwikkeling kwam en die wij 'wetenschap' noemen. Indien wij ondoordachte uitspraken doen, dan bestaat het gevaar dat wij niet alleen onze persoonlijke geloofwaardigheid schade berokkenen, maar ook de geloofwaardigheid op de helling zetten van de universiteit waartoe wij behoren, van de universiteiten in het algemeen, en van de wetenschap zelf.

Als wij dat toch zouden doen, dan is dat om twee redenen verkeerd. Het is, ten eerste, niet eerlijk tegenover onze collega's. Wij genieten mee van het krediet waarvoor zij heel hard gewerkt hebben om het te krijgen, te verstevigen en te behouden. Als wij zo maar wat zeggen, dan gooien wij dat krediet te grabbel. Wij zagen dan de tak af waarop wij zitten. Het is, ten tweede, een slechte zaak voor de samenleving als wij zomaar om het even wat zeggen. Dat is des te meer zo voor een maatschappij als de onze, die bijzonder complex is, snel evolueert en verdrinkt in informatie. Zo een maatschappij heeft baat bij competente gidsen die leiding kunnen geven en het algemeen belang laten voorgaan op het eigen belang.

2. Luisteren naar wat anderen te zeggen hebben?

Moet, maar volstaat niet

Het is natuurlijk belangrijk om wat duidelijker te zijn over wat het 'verantwoordelijk' gebruik van de vrije meningsuiting inhoudt. Een aspect daarvan, dat uitdrukkelijk ter sprake komt in belang-

rijke passages van de vermelde Amerikaanse *Statement of Principles* is dat wij respect moeten opbrengen voor de mening van anderen. Op sommige terreinen, zoals in het debat over onze multiculturele maatschappij, is het de verantwoordelijkheid van de academici zich te informeren over alle standpunten in het debat. Het hoeft echter geen betoog dat zij ook de plicht hebben hun eigen stem te laten horen. Fabienne Brion gaat daar in haar bijdrage verder op in.

3. Zich tot het eigen expertiseveld beperken?

Beslist niet

Als academici zich ergens over uitspreken, mag dat niet zomaar gewoon hun mening geven zijn. Herman De Dijn waarschuwde er reeds voor dat niet alle overtuigingen die de moeite waard zijn om verdedigd te worden noodzakelijkerwijze op rationale argumenten gestoeld zijn. In elk geval is het een belangrijk aspect van onze academische vrijheid van meningsuiting dat de uitspraken die wij doen steunen op de professionele expertise die wij geacht worden te bezitten. In zijn bijdrage wijst Edwin Zaccai op het belang van het onderscheid tussen onze mening als experten op een bepaald gebied en onze mening als leek. In dezelfde zin legt de Unesco (1997, art. 34k) academici de verplichting op hun publiek niet te misleiden door zich als experten voor te doen op gebieden waar zij dat niet zijn. Maar hieruit volgt geenszins dat academici zich bij het gebruik maken van hun recht op vrije meningsuiting uitsluitend moeten beperken tot hun eigen domein van expertise.

Het zou natuurlijk niet moeilijk zijn om een hele bloemlezing samen te stellen van hoogdravende en onvoorzichtige, soms zelfs gewoon domme, uitspraken van zelfverzekerde academici op gebieden waar zij nauwelijks iets van af weten – en af en toe zelfs op het gebied waar zij geacht worden expertise te bezitten. Sommigen scheppen er genoeg in dat ook te doen (Bricmont, Sokal 1998; Posner 2001). Maar laat ons ook niet teveel op de achtergrond blijven. Op basis van zijn

ervaring als kabinetschef van een vroegere regeringsleider beklemtoonde Alain Eraly dat uitgebreide, geleerde rapporten die een hoop relevante feiten geven uit het expertisedomein van hun auteur zonder daaraan enig advies naar de politici toe te geven, van weinig nut zijn voor het nemen van beslissingen die de hele gemeenschap aangaan. Als men ons vraagt om eens wat duidelijker te zijn, dan zijn wij – zo zegt men ons – nog al eens geneigd op vanuit de hoogte te antwoorden dat aanbevelingen doen in verband met het beleid, ons zou verplichten ons eigen veilig terrein te verlaten om een avontuur te wagen in verwante gebieden waar wij geen experts zijn. Erger nog, wij zouden waarde-oordelen moeten uitspreken over materies waarover wij geen enkele bevoegdheid hebben. En dat – zo denken academici – is een geleerde onwaardig.

Mijn persoonlijke overtuiging, die nog gesterkt wordt door een aantal uitspraken die ik tijdens het forum gehoord heb, is dat precies het omgekeerde geldt: het is onze plicht om een bepaalde vorm van *verantwoorde inexpertise* af te bakken en uit te oefenen. Wij beantwoorden niet aan wat de maatschappij, in dit aspect van onze job, terecht van ons mag verwachten als wij onze tussenkomen in het publieke debat beperken tot het steeds kleiner wordende deeltje van het wereldwijde kennisarsenaal dat wij echt ons domein van expertise mogen noemen. Het kan immers niet zijn dat wij de informatie die nodig is om het maatschappelijk debat aan te zwengelen en de politieke beslissingen te beïnvloeden overlaten aan journalisten en politici die onder sterke druk staan van deadlines en tactische beslissingen nemen om hun imago hoog te houden.

Dat is een riskante onderneming die, zoals Gilbert Eggermont in zijn bijdrage zegt, met de gepaste nederigheid ondernomen moet worden. Het cruciale feit dat wij daarin niet alleen staan, dat onze universiteiten een ongelooflijke concentratie van competenties zijn, dat we collega's hebben op wie wij kunnen rekenen, die ons zullen helpen en waar nodig kritiek zullen geven als wij

ons onvermijdelijk op een domein zullen begeven waar zij veel meer expertise hebben, dat alles maakt deze onderneming minder moeilijk. Zeker in een klein land waar we geen experts hebben op veel domeinen waar een open en ernstige discussie dringend nodig is, is het veel onverantwoordelijker om zich tot zijn eigen klein domein te beperken dan om met de nodige omzichtigheid over de grenzen van zijn eigen expertise heen te reiken.

4. Een neutraal standpunt innemen? Ja én nee

Ik ben ervan overtuigd dat wij onze nek zelfs verder moeten uitsteken en moeten zeggen wat er volgens ons gedaan dient te worden. Academici met verantwoordelijkheidszin mogen niet pretenderen of proberen een neutraal standpunt in te nemen. Het feit dat academici in elke uitspraak die zij over feiten doen, geleid worden door een onpartijdig zoeken naar de waarheid – en niets dan de waarheid – mag hen er nooit van weerhouden om de waardeoordelen aan te geven die in hun ogen de grondslag moeten vormen voor het politiek beleid. Met dit als uitgangspunt, gecombineerd met een kritische synthese van de feiten zelf, moeten zij een aanwijzing geven van wat gedaan moet worden.

Natuurlijk komt het de democratisch verkozen overheden toe om de uiteindelijke beslissing te nemen. Zij zullen echter in deze moeilijke opdracht erg geholpen worden als academici uit alle disciplines even willen blijven stilstaan bij de principes die, elk volgens de criteria van hun discipline, aan het politiek beleid ten grondslag zouden moeten liggen. Van de academici mag dan worden verwacht dat ze hun advies naar de beleidsvoerders toe formuleren door uitdrukkelijk en uitgebreid naar deze principes te verwijzen.

5. Oppassen voor de gevolgen? Nooit op kosten van de waarheid

Het is dus duidelijk dat de vrijheid van meningsuiting voor academici niet betekent dat zij zich tot hun eigen domein moeten beperken, of dat zij geen

waardeoordelen mogen vellen. Integendeel. Wij hebben het hier dan niet over oppassen voor de gevolgen van wat men zegt, in de gewone betekenis van wat dit betekent. Ik geef twee voorbeelden.

Bij zijn analyse van de werking van het Belgische politieke bestel werd Alain Eraly, naar eigen zeggen, er verschillende keren van beschuldigd dat hij in de kaart van extreem-rechts speelde. In een andere context werd een Sloveense economist, ten tijde van het uiteenvallen van Joegoslavië, in een park in elkaar geslagen omdat hij kritiek had geuit op het in de plaatselijke media overheersende standpunt in verband met omvang van de impliciete financiële transferten van Slovenië naar de Zuidelijke Republieken. Volgens zijn belagers berokkende hij daarmee schade aan het publiek belang van Slovenië.

Moet de wens om ongewenste effecten voor het eigen volk te vermijden voorrang krijgen op de verbintenis om de waarheid te spreken? Ik ben van mening dat dit zeker niet het geval is. Als Galileo en anderen dat wél gevonden hadden, dan geloofden we misschien nog altijd dat de zon rond de aarde draait. Het was immers wreed om de droeve waarheid te onthullen dat de mens niet het centrum van het universum is. Afzonderlijk bekeken kunnen veel onderzoeksresultaten – eens ze op het publieke forum gebracht worden – ongewenste effecten hebben. Zij kunnen niet alleen ons narcisme kwetsen, maar ze kunnen bijvoorbeeld ook het racisme aanwakkeren, of de mogelijkheid verhogen dat wij omwille van eigen voordeel de solidariteit met andere mensen verbreken. Maar dat is slechts een kleine prijs voor het voordeel ervanuit te kunnen gaan dat, wanneer academici hun mening zeggen, zij ervan overtuigd zijn dat zij de waarheid spreken, veeleer dan dat zij uitspraken zullen doen waarvan zij aannemen dat die gunstige gevolgen zullen hebben voor henzelf, voor hun toehoorders of voor om het even welke groep. Academici hebben een speciale verantwoordelijkheid om deze pijnlijke waarheden aan het licht te brengen die politici en journalisten liever verborgen zouden houden voor het publiek dat zij liever naar de mond praten.

III. De implicaties

1. De rol van de academische overheid

In het licht van wat we reeds gezegd hebben kan het verantwoordelijk gebruik van de vrije meningsuiting ruwweg als volgt worden gekarakteriseerd. Wij moeten tussenkomen – of het nu op vraag van de media of op eigen initiatief is – wanneer wij denken dat wij een nuttige bijdrage kunnen leveren door de aandacht te vestigen op cruciale feiten die anders misschien niet opgemerkt zouden worden, door relevante verbanden uit te leggen die anders onvoldoende aandacht zouden krijgen, of op om het even welke andere manier die ertoe kan bijdragen dat fouten en verwarring worden vermeden. Wij moeten dat doen zonder afbreuk te doen aan de andere dimensies van onze opdracht – onderwijs en onderzoek – en daarbij het vaste voornemen maken om nooit als waarheid voor te stellen wat wij niet voor waarheid houden. Wij moeten dat doen met het oog op de verwezenlijking van het publiek belang, waarbij wij ook niet mogen aarzelen om te zeggen wat dat precies is.

Sommige academici hebben ongetwijfeld hun instelling en ons ambt schade berokkend door onverantwoorde uitspraken te doen. Anderen zullen dat zeker nog doen. Dergelijke uitspraken mogen echter niet formeel worden bestraft door de academische overheid van de individuele instellingen of door overkoepelende organen die de vrije meningsuiting van academici aan sterkere beperkingen zouden onderwerpen dan wat de wet voor alle burgers voorhoudt. Een sterke weerlegging van de feiten, goed onderbouwde kritiek en – als de uitspraak zo flagrant verkeerd is dat hij zelfs geen commentaar verdient – de afkeuring van de collega's zouden moeten volstaan om ons, voor zover dit nodig is, op het rechte pad te houden.

Als de academische overheden hier dus een actievere rol wensen te spelen, moet dat niet gebeuren door academici te censureren of tot de orde te roepen, maar wel door hen aan te moedigen aan het publieke debat deel te nemen. Zij doen dat dan weliswaar in eigen naam en niet in naam van de instelling. Het imago van de instelling zal

onvermijdelijk mee in het geding zijn, in gunstige zin als de tussenkomst weloverwogen is, en in negatieve zin als dat niet zo is. Indien deze publieke interventies mee opgenomen zouden worden in de kerntaken van de academici – naast onderwijs en onderzoek – eerder dan dat ze voorbehouden worden aan een afzonderlijke groep (zoals dat het geval is in de driedeling naar Frans model tussen CNRS-Grandes Ecoles, de universiteiten en de *intellectuels médiatiques*), dan zou dit het niveau van deze optredens beduidend verbeteren en tegelijkertijd toelaten binnen de drie gebieden van dezelfde competenties gebruik te maken. Dat vraagt echter dat de evaluatiecriteria voor het academisch personeel aangepast worden zodat deze dimensie van hun professionele activiteiten voldoende erkenning krijgt (Barnett 2003). Deze erkenning moet er zijn, ongeacht hoeveel van hun professionele tijd deze academici terecht aan publieke interventies besteden. Dat hangt dan weer af van waar zij zich op de carrièreladder bevinden, van hun communicatievaardigheden, van hun temperament, en van hoe dicht hun expertise aansluit bij de hete hangijzers van de dag.

2. De rol van de academische gemeenschap

Het is in de allereerste plaats aan de academici zelf – meer dan aan de politieke of universitaire overheden – om erop toe te zien dat zij hun taak naar behoren vervullen. Net zoals een dokter de plicht heeft om in te grijpen als hij ziet dat iemand op straat in elkaar zakt – om de metafoor van Jean-Pascal van Ypersele te gebruiken – zo heeft ook een academicus op grond van zijn specifieke competentie om gevaren te onderkennen en in te schatten, de plicht om te spreken. Of het nu gaat om het gebruik van asbest in gebouwen, of om het verlies van de biodiversiteit, of het gaat om het aanzwellen van de staatsschuld of om de toenevende gettovorming in de steden, er kan terecht kritiek worden geuit op academici als zij niet de tijd nemen en de moeite doen om de beleidsmakers en het publiek te waarschuwen voor het te laat is.

Als academici een tussenkomst doen – of het nu is om grote gevaren te bezweren of om minder heroïsche redenen – hun belangrijkste bekommernis moet altijd zijn de waarheid te zeggen, of wat zij in eer en geweten denken dat de waarheid is. De mate waarin intimidatie van het soort dat wij eerder in de artikel aangehaald hebben – legale en niet-legale, interne en externe, gedwongen of afgekocht – deze bekommernis kan dwarsbomen hangt voor een belangrijk stuk af van de algemene sociale en academische context en van de specifieke omstandigheden waarin de betrokken individuele academicus zich bevindt.

Om het voor individuele academici gemakkelijker – en in extreme gevallen, minder heldhaftig – te maken om dit aspect van hun opdracht te vervullen, is er voor de academische gemeenschap in haar geheel een belangrijke rol weggelegd. Samen moeten wij nadrukkelijk bevestigen dat het onaanvaardbaar is dat om het even wie economische, politieke, economische, mediamacht of puur fysieke macht heeft, zou trachten academici ervan te weerhouden om zich publiekelijk uit te spreken over wat zij in eer en geweten voor de waarheid nemen, of zou trachten hen dingen doen te zeggen die zij voor onwaar houden. Omgekeerd moeten wij er ook een punt van maken om onze waardering uit te spreken voor publieke instellingen of privé-organisaties die zich met sponsoring bezig houden en die in hun procedures bepalingen hebben opgenomen die academici afdoende beschermen tegen de – positieve of negatieve - gevolgen van publieke stellingnamen die de sponsors al dan niet graag horen.

Het is ook onze gemeenschappelijk plicht om te beklemtonen dat het voor elk van ons verwerpelijk is dat wij iets zouden zeggen wat wij niet geloven – of iets zouden verzwijgen wat gezegd zou moeten worden – omwille van de voordelen die wij daardoor kunnen binnenrijven of de sancties die wij kunnen vermijden. In sommige extreme gevallen waar iemands hele toekomst op het spel staat, of waar de materiële of fysieke veiligheid van een heel gezin mee gemoed is, is deze houding te begrijpen, maar ze staat niettemin

haaks op de ‘waardigheid’ van onze functie en is om die reden het voorwerp van kritiek. Ook het omgekeerde is waar. Wie omwille van een weloverwogen, maar (voor sommige machthebbers) onwelkome overtuiging waarvoor hij of zij publiekelijk wil opkomen, bereid is om sommige voordelen van zijn of haar status, sommige verleidelijke contracten of promotievooruitzichten of zelfs zijn of haar carrière zelf, in de weegschaal te leggen, die verdient ons respect, onze bewondering en onze lof. En het is des te belangrijker dat wij dat zeggen als slechts weinigen van ons het eens zijn met wat gezegd werd.

Door gezamenlijk een duidelijk en vastbesloten standpunt in te nemen kunnen wij in onze maatschappij en in onze eigen rangen het juiste ethos ingang doen vinden: een ethos dat een rem zal zetten op de neiging van derden om hun macht aan te wenden om onze echte vrijheid van meningsuiting te belemmeren, een ethos dat ook onze eigen neiging zal verminderen om toe te geven aan de druk. Door zulk een ethos kracht bij te zetten kunnen – en moeten – wij onze vrijheid van meningsuiting doen toenemen en tegelijkertijd de kansen verhogen dat wij er op een verantwoordelijke manier gebruik zullen van maken.

Literatuur

- BARNETT Ronald (2003), ‘Academics as Intellectuals’ in D. CUMMINGS (Ed.), *The Changing Role of the Public Intellectual*. Special issue of *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 6(2003)4, p. 108-122.
- BRICMONT Jean, SOKAL Alan (1998), *Impostures intellectuelles*. Paris, Odile Jacob.
- POSNER Richard A. (2001) *Public Intellectuals. A Study of Decline*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press.
- UNESCO, *Recommandation concernant la condition du personnel enseignant de l’enseignement supérieur*. Paris, UNESCO, 11 novembre 1997.
- VAN PARIJS Philippe. ‘L’U(C)L dont je rêve’ in *La Libre Belgique*, 8 mars 2004.

Noten

1. Dit artikel werd oorspronkelijk in het Engels geschreven onder de titel ‘What can we say, What must we say? Selective synthesis and personal conclusions’. De Nederlandse vertaling is van Marie-Jeanne Bellen.